

14.11.2024

פרופ' עירית עמית כהן
60 שניות על שימור מורשת התרבות

מפגש 14 ציר מורשת

אקטואליזציה – הסבר לדיון בהגדרה של 'ציר מורשת' דווקא בימים אלה (נובמבר 2024)

- צירי מורשת ותפקידם בקידום שיתופי פעולה בין מדינות
- היכרות עם אתרים שזכו להכרה כ'ציר מורשת'
- ניהול ואפשרויות הפיתוח
- המקרה הישראלי
- המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל – תפיסתה את ההגדרה 'ציר מורשת'

ציר מורשת, הגדרה

בחינה מעמיקה של נכסי מורשת שהומלצו לשימור מצביעה על כך שהם מתייחדים לא רק בסיפור ההיסטורי ובערכי התרבות שהם מייצגים, אלא גם במאפייני פריסתם ובארגונם במרחב. הפריסה יכולה להיות צירית – וכאלה הם נתיבי מעבר, התשתיות והנכסים לאורכם, מערכות מים, שדרות, תשתיות חקלאות, קווי גבולות ורצועות ביטחון. היא יכולה להיות גם מכלולית – מקבץ (מכלול, מרקם) של נכסים שמתקיימים ביניהם קשרים היסטוריים, תרבותיים או תפקודיים. כאלה הם מחנות צבא, אזורי קרב, מתחם תעשייתי, מרקם יישובי המתייחד בעיצובו ועוד.

הדיון בציר מורשת זכה להרחבה בגלל מספר סיבות:

- מגוון של ערכי מורשת – היסטוריים, תרבותיים, מדיניים-פוליטיים, עיצוביים וחברתיים
  - ערכים שמעמדם לא רק מקומי אלא גם אוניברסלי
  - ניהול נכסי המורשת לאורך הציר ואפשרויות הפיתוח, בעיקר התיירותי – שניהם יכולים לתרום לשיתוף פעולה בין מדינות
  - התעניינות גוברת בדרכים ובנכסי המורשת המוחשיים לאורכן, בגבולות ובביצורים לאורכן
- סיבות אלה עודדו את פרסומם של מסמכים בינלאומיים, אמנות והמלצות, שכללו הגדרות והוראות לאופן שבו יש לפעול כדי ליידע אודות ערכי התרבות של צירים אלה, את הדרכים לשמרם ולנהלם.
- נעיר, בגיליונות 'אתרים המגזין' פורסמו תרגום של אחדות מהאמנות, מחקרים

ומאמרים בנושא זה. כך למשל, בגיליון אתרים – המגזין 13 פורסמו האמנה לדרכי תרבות, 2008, והתוכנית האירופית לדרכי תרבות משנת 1987, הנוסח האנגלי והתרגום לעברית. כמו כן, פורסמו בגיליונות השונים מאמרים שייצגו מחקרים בנושא צירי מורשת, דרכים וביצורים צבאיים (עדי סלע וינר כתבה על דרך הבשמים, דרור סגל על הגשרים בנחל האסי שבעמק המעינות, אבישי עוז על המגננים (ביצורים) בצפון, עירית עמית-כהן וכנרת גת על כביש 232 בצפון מערב הנגב ועוד.

העיסוק הגובר בצירי מורשת ממשיך את המגמה שזוכה לביטוי במחקר ובהסכמות בינלאומיות לא להסתפק בהכרזה לשימור של מונומנטים – נכסים בודדים שהם עדות לתופעה יוצאת דופן, לעיצוב מרשים, לאירוע היסטורי או לדמות הרואית – אלא לכלול בהגדרות תופעות המייצגות מקבץ של נכסים ונופים שלפריטים המרכיבים אותם משמעויות וערכים משותפים. את הגישה המרחיבה קידמו שתי תופעות:

התופעה האחת הוספה של קטגוריות חדשות המותאמות לציר או למכלול נכסי מורשת כדי להקל על הגדרתם ועל ידי כך לאפשר את הכללתם ברשימות מורשת תרבות, מדינתיות ובעיקר אוניברסליות. בקטגוריות, שגם זכו לאמנה, בולטות "האמנה לנוף תרבות" משנת 1992, "האמנה למורשת ורנקולרית" משנת 1999, "דרך תרבות" משנת 2008.

התופעה השנייה הייתה הידוק הקשר בין ערכי תרבות מוחשית לערכי תרבות לא מוחשית בעת הערכתם של נכסי תרבות ושל זכאותם להיכלל ברשימות מורשת, ועל ידי כך גם זכאותם לשימור. ואכן, בדרכי תרבות שזכו להכרה כאתרי מורשת הזכאים לשימור מושם דגש על ערכי תרבות מוחשית המתבססים על תוואי הציר, הבולטות והצורה של הנכסים והנופים שלאורך הציר, ועל ערכי תרבות לא מוחשית, שהם תוצר של סך כל החלקים, היחסים ההדדיים והקשרים הבין-תרבותיים ביניהם. עם הערכים הללו נמנים ערכים המייצגים זכויות אדם, מגשרים בין תרבויות, מתגברים על מחלוקות וסכסוכים בין קהילות ומדינות, מקדמים שיח ופיתוח כלכלי משותף, חוצה גבולות, וכן את ערך הקיימות, את שרידותם של נכסים המייצגים ערכי תרבות שהם בעלי חשיבות גם עבור הדורות הבאים.

אזכור של שני הנושאים מופיע הן בתוכנית האירופית לדרכי תרבות משנת 1987, הן באמנת איקומוס לדרכי תרבות משנת 2008. ההבדל בין שני המסמכים הוא שבתוכנית מושם דגש על ערכי התרבות המשותפים למדינות אירופה, ואילו באמנה מושם דגש על ערכי תרבות אוניברסליים. מלבד שונות זו, לשני המסמכים מטרות דומות, והם מקדמים פעילויות וקשרי חינוך, תרבות וכלכלה. המסמכים אינם מסתפקים בתיעוד ההיסטורי או בהדגשת התפקיד המקורי של הדרך – צורכי מסע, כיבוש, מעבר ממקום למקום ותקשורת. הם מוסיפים על אלה ערכים חברתיים ותרבותיים המבליטים את המגוון התרבותי ואת השונות, וכן את האפשרות לחיי שיתוף.

כך למשל, באמצעות התוכנית לדרכי תרבות מקדמות מדינות אירופה תוכניות חינוך ותוכניות כלכליות הנשענות על הדרכים החוצות את היבשת, בניסיון להתמודד עם מגמות של פירוד ולאומיות באיחוד האירופי.

דוגמה המוכרת לרבים ומייצגת את שנאמר לעיל היא דרך הצליינים סנטיאגו דה קומפוסטלה. הדרך, החוצה כמה ממדינות אירופה, הייתה הראשונה שזכתה בכותרת "דרך תרבות אירופית" (אוקטובר 1987). בשנת 1993 הוכרז קטע הדרך שבספרד לאתר מורשת עולמית מטעם אונסק"ו, ובשנת 1998 הוענקה הגדרה זו גם לחלק הדרך שבצרפת. המסלול הוא אטרקציה תיירותית, גם עבור צליינות ותיירות מקומית וגם עבור תיירות חוץ, ובפיתוחו משתפות פעולה ביניהן מדינות אירופה כולן. הצדפה, סמלה של הדרך, מייצגת את השותפות הערכית והניהולית בשמירה עליה. מאז הכרזתה של דרך הצליינים סנטיאגו דה קומפוסטלה והפיכתה לפרויקט תיירות חוצה גבולות הושקו באירופה דרכי תרבות נוספות, והן מייצגות מגוון של נושאים המשותפים למדינות החברות במועצת אירופה: ארכיטקטורה, דת, נוף, גסטרונומיה, זרמים באומנות, אירועים היסטוריים ודמויות מרכזיות שהשפיעו על התרבות האירופית במוזיקה, בספרות, בציור ובפסול. ברשימה זו ניתן למצוא את "דרך התרבות של המורשת היהודית", "דרך התרבות האנדלוסית"; "דרך עצי הזית", "דרך התרבות של אומנות הקרמיקה", "דרך התרבות המגליתית", "דרך התרבות של ציורי המערות הפרה-היסטוריות" ועוד.

דוגמה לאמנה שמתמקדת בציר מורשת זו אמנת איקומוס לדרכי תרבות. האמנה בגלל אופייה האוניברסלי, מדגישה ערכים התואמים רעיונות שכלל מדינות העולם מנסות לקדם, למשל שאיפה לשלום, לסובלנות ולכיבוד השונה. וכך נכתב בהקדמה לאמנה זו:

דרכי תרבות הן ביטוי לתהליכים הדדיים, דינמיים ומתפתחים של קשרים בין-תרבותיים, והן משקפות את התרומה העשירה והמגוונת של עמים שונים למורשת התרבות. אף שדרכי תרבות הן תולדה היסטורית של יחסי שלום ועוינות, הן מביאות לידי ביטוי כמה ממדים משותפים החורגים משימושן ומתפקידן המקורי. בכך הן פורסות מערך יוצא דופן של תרבות שלום המבוססת על קשרים היסטוריים, על סובלנות, ועל כבוד והערכה למגוון התרבותי המאפיין את הקהילות השותפות להן.

ובישראל – להכרזה ולשימור ציר מורשת ביטוי בדרך הבשמים שהוכרזה כאתר מורשת עולם בשנת 2005. בהקדמה להכרזה נאמר: "ההכרזה על הדרך כחוצת גבולות תוכל לקדם פיתוח תיירותי, הסכמים לשיתוף פעולה וניהול מתחשב בצורכי המדינות הגובלות בה. הקריטריונים להכרזה היו:

iii קריטריון עדות ייחודית או יוצאת דופן למסורת תרבותית או לתרבות שהתקיימה או נעלמה. קריטריון V דוגמה יוצאת דופן לצורת התיישבות, לשימוש בקרקע, לפעילות ימית המייצגות תרבות או תרבויות, או יחסים בין היצירה התרבותית לסביבה, במיוחד כשקיים חשש לפגיעה בלתי הפיכה בתופעה ובערכיה התרבותיים.

מה חסר???? רק קטע אחד בציר זכה להכרה, הקטע הישראלי. הדרך בשלמותה לא הוכרזה, ושיתופי הפעולה בין המדינות כדי לקדם ניהול ופיתוח משותפים כמו גם חיזוק קשרים בין חברות ומדינות ולפתרון לסכסוכים ומחלוקות - לא התממשו.